
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2006 (год. XV), ISSN 0861-7902

Вера ГЛИВИНСКА

ЗА ГЛОТОМЕТРИЧЕСКИТЕ ПАРАМЕТРИ НА ПРЕПОЗИЦИОННО-ПРЕФИКСАЛНАТА МОРФЕМА ОТ В БЪЛГАРСКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК

В статията се съобщават резултати от глотометрическия анализ на употребления Д-съдържащи препозиционно-префиксални морфем (локализаторни тип) и З-съдържащи морфем (асоциаторни тип) в научни, публицистически, драматургически и беллетристически текстове на съвременния български и руски език. Фиксира се отсъствието на различия в употребението на морфем – локализатори и наличието на съществени различия в функционирането на морфем – асоциатори в сравняваните езици.

Препозиционно-префиксалната морфема ОТ (по-нататък – ППМ ОТ) не спада към високочестотните ППМ нито в съвременния български (шесто място по честота на употреба при $\bar{X} = 4,72$), нито в съвременния руски език (девето място при $\bar{X} = 2,55$). Обаче особено историческо развитие на тази морфема в българския език и богатата ѝ семантика я поставят в реда на най-проучените ППМ (Е. В.Чешко, 1959; В. Константинова, 1970; Р. Павлова, 1970; А. Минчева, 1970; Т. Костова, 1965; П. Асенова, 1970; К. Иванова, 1974; П. Христов, 1979 и др.).

Ние си поставяме за задача да представим резултатите от глотометрическия анализ на възможните употреби на ППМ ОТ в различни по стил български и руски текстове, да установим общото и различията в употребата на ППМ ОТ в българския и руския език, да локализираме различията, т.е. да определим с коя функция на морфемата (с

функцията на префикс или на препозиция) са свързани различията и в какво се крият причините за тях.

В статията се дават резултати от изследването на ексерпти от по 15 килофони, всеки от 4 типа текстове – белетристика, драма, наука и публицистика; по четири български ексерпта от всеки тип и по два руски. Адресите на килофоните са дадени във влогове от килофони за лингвисти “съпоставители” (по нататък – ВКС) под № В 78341 до В 783100 и РП 78341 до R783100 (вж. банка килофони 1978). В съответствие с възприетото разграничение на префиксална и препозиционна употреба на ППМ (Гливинская, 1978:16-17) разглежданата морфема се изследва в три аспекта:

1. Сумарни количествени данни за употребата на ППМ ОТ;

2. Количествена характеристика на префиксалната употреба (морфемата предхожда коренна морфема, назоваваща действие в словоформите на глаголи, причастия, деепричастия, отглаголни съществителни, образувани с формативи -НЕ и -НИЕ, отглаголни *nomina agentis*).

3. Количествена характеристика на препозиционната употреба (морфемата предхожда номинална единица).

В съвременния руски език (вж. табл. 1) съществени различия по честотата на появите на ППМ ОТ са фиксирани само между научните и публицистичните текстове $t = 3,02$ (при $t_{01} = 2,66$), което се дължи на по-честата употреба на тази морфема в префиксална функция в научните текстове

\bar{X} науч. = 2,50; при \bar{X} бел. = 1,47; \bar{X} драм. = 1,47; \bar{X} публ. = 1,20.

Българските текстове (вж. табл. 2) не са еднородни по този признак. Както личи от таблицата, тези различия са свързани с употребата на ППМ ОТ в препозиционна функция и засягат преди всичко драматургичните текстове. Този тип текстове съществено се различават по този признак от всички останали (белетристика, наука и публицистика):

драм.	$t = 4,17$	драм.	$t = 3,38$	драм.	$t = 4,63$
бел.		науч.		публ.	
при $t_{01} = 2,66$					

Съпоставителният анализ на средните честоти позволява да се твърди, че наблюдаваните различия са свързани със сравнително по-високата честота на появите на ППМ ОТ в препозиционна функция в драматургичните текстове:

$$\bar{X}_{\text{драм.}} = 2,25; \text{ при } \bar{X}_{\text{бел.}} = 3,80; \bar{X}_{\text{публ.}} = 3,97; \bar{X}_{\text{науч.}} = 3,42.$$

ППМ ОТ в префиксална функция стабилно често се появява в различните по стил български текстове. Съществени различия не са фиксирани за нито един тип текстове:

бел.	t = 0,71	бел.	t = 1,11	бел.	t = 0,61
драм.		науч.		публ.	

драм.	t = 2,03	драм.	t = 1,44	публ.	t = 0,54
науч.		публ.		науч.	
при $t_{01} = 2,66$					

Съпоставителният анализ на употребите на ППМ ОТ в българския и руския език показва, че средните честоти на появата на тази морфема в различните по стил съвременни български текстове са по-високи от средните честоти в руските текстове. Оценката на степента на различието между руските и българските белетристични, драматургични и публицистични текстове с t критерия на Стюдънт (вж. табл. 3) показва, че съпоставяните текстове се различават съществено:

бълг.бел.	t = 5,15	бълг. драм.	t = 3,47	бълг.науч.	t = 1,88	бълг.публ.	t = 6,39
рус. бел.		рус. драм.		рус.науч.		рус.публ.	
при $t_{01} = 2,64$							

Изключение правят научните текстове, където стойността на $t = 1,88$ е под долната граница на критичната зона.

Силно изразени различия се наблюдават в употребата на ППМ ОТ в препозиционна функция във всички изследвани текстове:

бълг. бел.	t = 6,18	бълг. драм.	t = 4,50	бълг. науч.	t = 5,89	бълг. публ.	t = 7,32
рус. бел.		рус. драм.		рус. науч.		рус. публ.	
							при $t_{01} = 2,64$

За разлика от това липсват съществени различия в употребата на ППМ ОТ във функция на префикс в руските и българските белетристични, драматургични и публицистични текстове:

бълг. бел.	t = 0,50	бълг. драм.	t = 0,45	бълг. публ.	t = 0,16
рус. бел.		рус. драм.		рус. публ.	
при $t_{05} = 1,98$					

Изключение в това отношение правят научните текстове. Стойността на $t = 3,90$ при $t_{01} = 2,64$ ни позволява да преценим различията между руските и българските научни текстове като съществени.

Съпоставителният анализ на средните честоти на появите на ППМ ОТ в префиксална функция в научните текстове на съпоставяните езици (\bar{X} рус = 2,50; \bar{X} бълг. = 1,13) показва, че това явление е свързано с двойно по-високата употреба на ППМ в служба на префикс в руските научни текстове (ср. \bar{X} рус. бел = 1,60; \bar{X} рус. др. = 1,47; \bar{X} рус. публ. = 1,20).

Глотометрическите характеристики на ППМ ОТ в научните текстове на двата езика заслужават специално внимание. Въпреки че руските и българските научни текстове се различават съществено по употребата на ППМ ОТ както във функция на префикс, така и във функция на препозиция, тези текстове не се различават съществено по сумарната употреба на морфемата ($t=1,88$).

Има място, така да се каже, своеобразна “компенсация”, в резултат на която стойностите на средните честоти на употребата на ППМ ОТ в двете функции се доближават:

\bar{X} преф. = 1,13	в българския език	\bar{X} преф. = 2,50	в руския език
\bar{X} преп. = 3,42		\bar{X} преп. = 0,97	
\bar{X} сум. = 4,55		\bar{X} сум. = 3,47	

Тъй като основните различия в употребата на ППМ ОТ в съпоставяните езици засягат преди всичко препозиционната функция, ние се опитахме да разгледаме по-подробно тъкмо този тип употреба.

Българската ППМ ОТ има в руския език следните функционално-семантични еквиваленти:

1. ИЗ връщам се от ... / возвращаться из ...
2. С изправи се от своя стол / встать со стула
още от лятото / еще с лета
3. В/У ... той я взе от нея / он ее взял у нее
... нуждае се от ... / нуждаться в
... загуби от количеството / потерять в количестве
4. ПО ... от собствен опит зная ... / знать по собственному
опыту
5. НА ... оплаквам се от ... / жаловаться на ...
6. Родителен безпредложен
... спомените ми от последните месеци / воспоминания
последних месяцев;
... част от бедняшка улица / часть бедняцкой улицы
7. Творителен безпредложен
заобикаляя от ... / окруженный кем (чем);
8. Безпредложно съчетание
... от двайсет години се познаваме/ мы знакомы
двадцать лет
... от два дни / два дня.
... от полза е ... / полезен
... от значение е ... / имеет значение

Всички тези различия естествено дават своя принос за толкова високи стойности на t-критерия на Стюдънт (вж. табл. 3). Обаче може да се предположи, че не всички те имат еднакво “тегло”. За да се прецени степента на евентуалното им “участие”, съпоставихме стойностите на средните честоти на появите на ППМ ОТ в българските текстове, когато в руските текстове се използват посочените им функционално-семантични еквиваленти. С най-голямо “тегло” се оказаха случаите, когато

на мястото на българската ППМ ОТ в руския език се използва ППМ ИЗ ($\bar{X}=0,68$) и родителен безпредложен ($\bar{X}=0,68$), творителен безпредложен ($\bar{X}=0,41$) и ППМ С ($\bar{X}=0,30$). Именно тези употреби изключихме последователно като предположително влияещи.

Проверка № 1

От изследваните български текстове бяха изключени случаите, когато на мястото на българската ППМ ОТ в руския се използва ППМ ИЗ. Ако се сравнят стойностите на t-критерия на Стюдънт преди и след изключването, личи, че степента на различието намалява, но различията остават съществени:

Таблица

Съпоставяни текстове	Стойности на t по критерия на Стюдънт, при $t_{01}=2,64$				
	преди изключването	след изключването в проверките			
		№ 1	№2	№3	№4
1. бълг. бел. рус. бел.	6,18	4,64	3,92	3,23	1,58
2. бълг. драм. рус. драм.	4,50	3,52	2,62	2,51	1,70
3. бълг. науч. рус. науч.	5,89	5,32	3,44	1,74	0,98
4. бълг. публ. рус. публ.	7,32	6,02	4,32	2,79	2,22

Проверка № 2

Освен посочените в проверката № 1 употреби изключихме от българските текстове случаите, когато отношенията, изразявани в българския език с помощта на ППМ ОТ, в руския език се изразяват с родителен безпредложен. Както личи от горната таблица, стойностите на t-критерия на Стюдънт пак намаляват, като остават над горната допустима граница.

Проверка № 3

Наред със случаите, описани в първите две проверки, изключихме употребите на ППМ ОТ, когато тя изразява в българския език отношенията, изразявани в руския с помощта на творителен безпредложен. Резултатите от проверката дават основание да се смята, че горепосочените употреби са от определящо значение за различията в употребата на ППМ ОТ във функция на препозиция в руските и българските научни и драматургични текстове, но не и в белетристичните и публицистичните текстове.

Проверка № 4

В допълнение към първите три проверки изключихме от българските текстове случаите, когато на мястото на българската ППМ ОТ в руския език се използва нейният семантико-функционален еквивалент ППМ С. От резултатите на проверката личи, че по такъв начин се премахват последните останали различия между българските и руските белетристични и публицистични текстове. Получените стойности на *t*-по-критерия на Стюдънт показват, че именно в горепосочените типове употреби се крият причините за наблюдаваните съществени различия между руските и българските текстове.

По-честата употреба на ППМ ОТ в препозиционна функция в българския език става възможна в резултат на развитието на семантиката ѝ. Българската ППМ ОТ преживява процеса на граматикализация, започва да изразява отношения, които в старобългарския, както и в съвременния руски се изразяват с помощта на падежните форми. Обаче нашето изследване показва, че причините за различията с руския език не се изчерпват с този тип употреба. Значителен е дялът на “победата” на ППМ ОТ в конкурентната борба с ППМ ИЗ и ППМ С.

Както е известно, в старобългарския език отделителните отношения са се изразявали с три морфема: ОТЪ, ИЗЪ и СЪ. При развитието на езика ОТЪ започва да измества ИЗЪ и СЪ. Това се дължи на по-абстрактната ѝ семантика. За разлика от ИЗЪ, която изразява “отделяне от вътрешните пространства”, и от СЪ, изразяваща “отделяне от повърхността”, в семантиката на ППМ ОТЪ липсва уточняване на точката на отделянето. Това позволява на ППМ ОТ да замести в съвременния български език по-конкретните си конкуренти.

Тъкмо в тази особена семантика на ППМ ОТ се крие причината за по-високата ѝ честота в българския език за разлика от руския, където отделителната семантика на морфемата е локално ограничена и където

се запазва по-стриктното нюансиране на отделителните отношения, изразявани с други морфемни (вж. горепосочените функционално-семантични еквиваленти).

Така от II типа отношения, изразявани в българския език с ППМ ОТ (Асенова П., 1968), в руския език б се изразяват с ППМ ИЗ (начална граница на движението, начална граница на действието, произход по място, произход по материал, отделяне на част от съвкупността, трансгресивност), едно значение (начална граница във времето) – с ППМ С, едно (субектно-обектни отношения) – с творителен безпредложен, и едно (компаративни отношения) – с родителен безпредложен. Както се вижда, различията в употребата на ППМ ОТ в българския и руския език са по-значителни, отколкото е общото между тях.

Българската ППМ ОТ в своето развитие придобива все по-абстрактна семантика и започва да конкурира дори най-честотната в българския език ППМ НА (резултат на ..., /резултат от ...).

Съпоставителният анализ на употребите на ППМ ОТ в руския и българския език подкрепя тезата на А. Минчева (1970) и П. Асенова (1968) за развитието на българския предлог ОТ като резултат от балканските конвергентни процеси.

Изводи

1.1. В българския език по употребата на ППМ ОТ спрямо всички останали текстове: белетристични, публицистични и научни, съществено се различават само драматургичните.

1.2. Наблюдаваните различия се крият в употребата на морфемата във функция на препозиция и са свързани с по-ниската честота на появите ѝ в драматургичните текстове.

1.3. По употребата на ППМ ОТ във функция на префикс различните по стил български текстове не се различават съществено.

2.1. В съвременния руски език съществено се различават по употребата на ППМ ОТ само научните и публицистичните текстове ($t=3,02$), което е свързано с по-честата употреба на морфемата във функция на префикс в научните текстове.

3.1. В съпоставителен план съществените различия се наблюдават в употребата на ППМ ОТ в българските и руските белетристични, драматургични и публицистични текстове. Различията са свързани с предпочитания към ППМ ОТ в българския език в препозиционна функция.

3.2. Руските и българските научни текстове не се различават съществено по сумарната употреба на ППМ ОТ. Но зад тоя “параван” се крият съществени различия между проучваните текстове по употребата на ППМ ОТ както в префиксална, така и в препозиционна функция. В руските научни текстове ППМ ОТ се употребява по-често в служба на префикс, в българските – в службата на препозиция.

3.3. Българските и руските белетристични, драматургични и публицистични текстове не се различават съществено по употребата на ППМ ОТ в служба на префикс.

3.4. Съществените различия, наблюдавани между българските и руските белетристични, драматургични, научни и публицистични текстове по честотата на появите на ППМ ОТ в препозиционна функция, са свързани със значително по-активната употреба на морфемата в службата на препозиция в българските текстове.

3.5. Съществените различия между руските и българските текстове по употребата на ППМ ОТ във функция на препозиция са свързани с разширяване на “сферата на влиянието” на ППМ ОТ в българския език и употребата ѝ за изразяване на отношенията, изразявани в руския език с ППМ ИЗ, родителен и творителен безпредложен и с ППМ С, което се дължи на по-абстрактната семантика на ППМ ОТ в българския език.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Асенова, П.** Предлогът ОТ в балканските езици. – Изв. Инст. за бълг. език, кн. 16, 1968.
2. **Гливинская, В.** За глотометрическите характеристики на препозиционно-префиксалните морфемии в българския и руския език. – Съпоставително езиковедие, 1978, №3.
3. **Гливинская, В.** Частотно стабилни и нестабилни предложно-префиксални морфемии в българском языке в плане диахронии. – В: сб. Славянская филология, 1979.
4. **Иванова, К.** Обкръжението на партиитивния предлог ОТ. – Бълг. език, 1974, № 2.
5. **Иванова, К.** Начини на глаголното действие в съвременния български език. С., 1974.
6. **Константинова, В.** Предлози, изразяващи пространствени отношения в съвременния книжовен български език. – Бълг. език, 1971, № 1.

7. **Константинова, В.** Предлози, изразяващи темпорални отношения в съвременния книжовен български език. – Изв. Инст. за бълг. език, кн. 19.

8. **Костова, Т.** Предлог ОТ в българските диалекти. – Изв. Инст. за бълг. език, кн. 12, 1965.

9. **Минчева, А.** За турското влияние върху семантичния спектър на българския предлог ОТ. – Изв. Инст. за бълг. език, кн. 19, 1970.

10. **Павлова, Р.** О семантике предлога (Причинная функция предлога ОТ в болгарском литературном языке). Год. Соф. унив., Фак. по слав. филологии, 64, 1970.

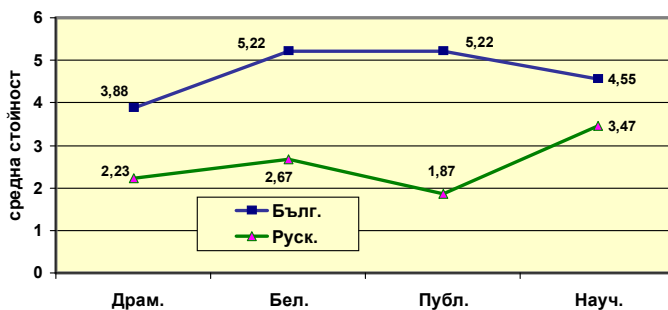
11. **Христов, П.** За езиковото значение на глаголните представки в българския език. – Български език, 1979, №2.

12. **Чешко, Е. В.** Падежи и предлоги в современном болгарском литературном языке. – В: Вопросы грамматики болгарского языка. М., 1959.

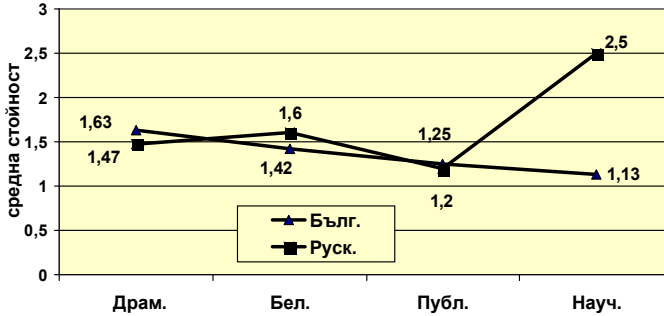
ПРИЛОЖЕНИЯ

Графики № 1-3

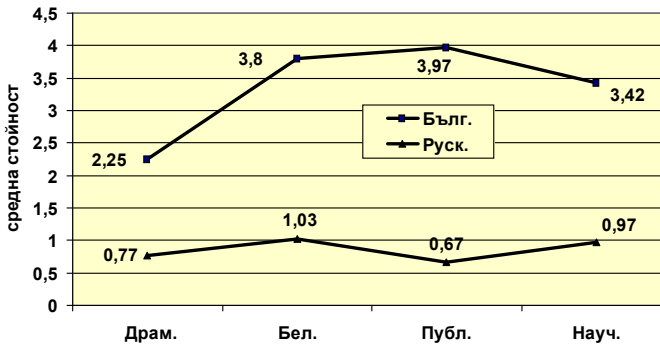
Графика № 1. Разпределяне на средните честоти на ППМ ОТ в сумарна употреба в различни по стил български и руски текстове

Графика № 2. Разпределяне на средните честоти на ППМ ОТ във функция на префикс в различни по стил български и руски текстове

Графика № 3. Разпределяне на средните честоти на ППМ ОТ във функция на препозиция в различни по стил български и руски текстове

Сводна таблица на стойностите на t по критерия на Стюдент, отразяващи различията в честотите на ПШМ ОТ за различните по стил руски текстове Таблица № 2

ОТ	II. Драма			III. Наука			IV. Публицистика		
	префикс-сална	препозициона	сумарна	префикс-сална	препозициона	сумарна	префикс-сална	препозициона	сумарна
I. Белетристика	$\bar{x} = 1,42$ $\sigma_x^2 = 2,89$								
	$\bar{x} = 1,63$ $\sigma_x^2 = 2,40$								
	$\bar{x} = 5,22$ $\sigma_x^2 = 6,50$								
сумарна	0,71	4,17	3,09	1,11	0,92	1,42	0,61	0,39	0
II. Драма	$\bar{x} = 1,63$ $\sigma_x^2 = 2,40$								
	$\bar{x} = 2,25$ $\sigma_x^2 = 2,63$								
	$\bar{x} = 3,88$ $\sigma_x^2 = 4,78$								
сумарна	2,04	3,38	1,53	1,44	4,64	3,05			
III. Наука	$\bar{x} = 1,13$ $\sigma_x^2 = 1,22$								
	$\bar{x} = 3,42$ $\sigma_x^2 = 4,55$								
	$\bar{x} = 4,55$ $\sigma_x^2 = 6,79$								
сумарна	0,54	1,34	1,41						

Сводна таблица на стойностите на t по критерия на Стюдънт, отразяващи различията в честотите на ПШМ ОТ за различните по стил руски текстове

Таблица № 3

ОТ		Руски текстове							
		1. Белетристика		2. Драма		3. Наука		4. Публицистика	
		преф.	Σ	преф.	Σ	преф.	Σ	преф.	Σ
преф.	\bar{x} 1,42	преф.	2,67	преф.	0,77	преф.	2,50	преф.	1,20
Σd_x^2	181	преп.	1,03	преп.	0,77	преп.	2,50	преп.	1,20
преп.	\bar{x} 3,80	Σ	59	Σ	31	Σ	143	Σ	62
Σd_x^2	336	преф.	1,47	преф.	0,77	преф.	2,50	преф.	1,20
Σ	\bar{x} 5,22	преп.	74	преп.	31	преп.	25	преп.	26
Σd_x^2	387	Σ	5,15	Σ	0,45	Σ	3,90	Σ	1,88
преф.	\bar{x} 1,63	преф.	0,50	преф.	0,45	преф.	3,90	преф.	0,16
Σd_x^2	150	преп.	6,18	преп.	4,50	преп.	5,89	преп.	7,32
преп.	\bar{x} 2,25	Σ	17	Σ	4,50	Σ	3,47	Σ	6,39
Σd_x^2	159	преф.	1,63	преф.	0,45	преф.	3,47	преф.	0,16
преф.	\bar{x} 3,88	Σd_x^2	150	преп.	2,25	преп.	4,50	преп.	7,32
Σd_x^2	283	преп.	1,03	преп.	0,77	преп.	2,50	преп.	1,20
преп.	\bar{x} 1,13	Σ	59	Σ	31	Σ	143	Σ	62
Σd_x^2	73	преф.	1,47	преф.	0,77	преф.	2,50	преф.	1,20
преп.	\bar{x} 3,42	преп.	74	преп.	31	преп.	25	преп.	26
Σd_x^2	279	Σ	5,15	Σ	0,45	Σ	3,90	Σ	1,88
преф.	\bar{x} 4,55	преф.	0,50	преф.	0,45	преф.	3,90	преф.	0,16
Σd_x^2	413	преп.	6,18	преп.	4,50	преп.	5,89	преп.	7,32
преп.	\bar{x} 1,25	Σ	17	Σ	4,50	Σ	3,47	Σ	6,39
Σd_x^2	109	преф.	1,47	преф.	0,77	преф.	2,50	преф.	1,20
преп.	\bar{x} 3,97	преп.	74	преп.	31	преп.	25	преп.	26
Σd_x^2	332	Σ	5,15	Σ	0,45	Σ	3,90	Σ	1,88
преп.	\bar{x} 5,22	преф.	0,50	преф.	0,45	преф.	3,90	преф.	0,16
Σd_x^2	403	преп.	6,18	преп.	4,50	преп.	5,89	преп.	7,32

Български текстове